

и велишено от интересни мисли и оценки отстъпва от другите по своята композиция, начин на постройка и изложение. Тук надделяват познавателните и публицистични моменти.

Книгата „Българи“ на Ефрем Каранфилов поставя и разрешава интересни и малко разглеждани в нашата литература проблеми. Не е трудно да се забележи, че основният патос, характерен за всичките му работи, се изявява в творческите усилия да се покаже и разкрие народността характер на българина в неговите най-съществени и отличаващи го черти, като съчетава „външния паралелизъм“ с „вътрешното противопоставяне на образите“. Този специфичен за автора метод, използван в новата му книга с умение и способност за психологически анализ, го довежда до значителни сполуки. Отново съзираме едно от характерните качества на критика и есеиста Каранфилов — да намира общото в отделните факти, да търси вътрешното единство в многообразието на проблемите, да прави общоважими изводи и преценки. В есета си Каранфилов пише изключително за характери, герои и събития, които са свързани или могат да се

свържат и с някои съвременни проблеми. Мислите и сентенциите, които ни предлага така щедро на различни места, имат значение и за днешното време. Есетата за Паисий, Левски и Раковски, за Дрангов, Гоце Делчев и Сандански са изпъстрени с такива мисли, които разширяват и обогатяват идеята и проблема за патриотизма, разкрит многостранно, за да се види колко близки и скъпи са за нас тези незабравими герои. „Българи“ е ярко патриотична, граждански развълнувана книга. В нея всеки ще открие частица от себе си, от своя характер, макар не всеки да е герой: нали и героите носят в себе си обикновени човешки черти и въпреки това са необикновени, велики личности, защото в дадени исторически моменти са доловили най-същественото за епохата, съумели са да почувствуват историческото си призвание, борили са се и са се жертвували в името на пламенната си любов към родината. Ето затова такива личности се открояват на фона на епохата, оставят името и делото си на следващите поколения, превръщат се в знаме, в легенда, в песен. . .

Георги М. Григоров

ПРИ ИЗВОРИТЕ НА НАСЛЕДСТВОТО

Пътищата в науката са като пътищата в живота — различни и многообразни. Едни учени дълго се озъртат, мерят, опитват, докато се доберат до своя научен терен, до архимедовата точка на своето научно призвание. А след това — пот и кръв, за да стъпят на него, пот и кръв да го разорат. Обикновено плодовете падат в късна есен — сочни и едри, зрели и обилни, както и трябва да се очаква от добрия градинар. И всичко би било много добре, ако дните на човешкия живот не са броени, ако не жилавостта на организма, а изискванията на делото определяха неговата продължителност. Но пред времето човек е немоощен и крехък. . .

Затова по-щастливи са феномените на ранното призвание: тези, които веднага намират себе си. В самото начало те не свалят звезди, не могат да прескочат трудностите на своето осъществяване. Разбира се, и на тях научната истина не им се отдава без предварителна подготовка, без мъчително придобиване изследователско майсторство, без професионална техника. Леки пътища в науката няма. . .

От първите си стъпки те знаят какво търсят и към какво се стремят. Добра или лоша почвата им е под краката — здрава, стабилна, обичана като родната земя на войника. Природата ги има своите капризи и тук жътвата може да закъснее, и тук никой не е застрахован от бедствия, но което е най-важно:

времето, сроковете. . . Те сякаш следват естествения ритъм на работата. Отмереност, спокойствие, целенасоченост — не само спестяват лутанията, не само падат крехкия организъм на кабинетния работник, но и като че ли отвоюват жестоките закони на биологията в полза на делото. Тогава и старостта е плодотворна с всичките предимства на натрупания опит, мъдрост и знания. Тогава и работата спори, тогава и времето се превръща в съюзник на науката.

Не ше и дума. Главното са резултатите, а до тях се домогват учените и от единия, и от другия тип. Все пак има някаква справедливост към мъчениците на науката. Но иска ли питане, че за учения ранното насочване е не по-малко важно от наличието на талант.

С. Й. Машински принадлежи именно към тази щастлива категория. Той като че ли веднага попада на призванието си. Няма го лутането, опипването, прескачането от тема на тема. Няма я колебливостта, нерешителността, които характеризират младия учен при първия досег със сериозното изпитание. С. Й. Машински влезе в бой със солидни оръжия: солидна подготовка, целенасоченост, настойчивост и упоритост. В началния етап наистина личеше престараване, прекалена амбиция: „детските болести“ на учения. Но като онези млади певци, които щом стъпят на сцената, изведнъж разбираш, че ще

останат там — въпреки още нешколувания глас, въпреки неизбежното смущение, и С. И. Машински дебютира с един изграден, оформен професионализъм. Това бе един оформен млад учен и нито „престараването“, нито „подражанието“, нито недостигът на умение за обобщения не можеха да го отклонят от окончателно избрания път. Може би благодарение, може би умело подадена ръка са разкопали първата лека на младия учен, но и тематични предпочитания, и методологически похвати той си изработва веднага и като че ли за цял живот.

Той започва през четиридесетте години със студията за Гоголевия „Тарас Булба“. Малко рисковано. В това произведение на Гогол се беше „боричкало“ не едно поколение руски литературоведи, преценявало го бе от най-различни гледища, извличало бе от него какви ли не, дори най-парадоксални идейни построения. Но младият учен бе налучкал слабото място на литературоведческата експанзия, така да се каже, на предварителния етап — недостига на исторически реални за паралели и обобщения, материалната неподплатеност на получените изводи. Гогол беше обявен за велик реалист, по същия начин го величаеха и като романтик, но какво е истинското съотношение между жизнена и художествена правда в „Тарас Булба“, къде е играло въображението, къде е вилнела героичната мечта и къде е дълбаел резецът на пословично строгия реалист, никой не беше установил, защото никой нямаше под ръка фактите, с които подобно съотношение се установява. Младият учен ги бе издирил и подредил в едно стройно изследване, съумял бе да отдели Гоголево от наносното, привнесеното, общото за времето. Безспорно тук личат следите на „школския етап“ в изграждането на учения: един обстоятелствен, често натрапчив текстологизъм, една малко спяната добросъвестност в подбора и подреждането на материала — сякаш млад актьор на генерална репетиция. Няма я оная лекота на изложението, онова преливане от анализ към обобщения — плод на обиграно владение на фактите. Тук наистина преобладава някакъв емпирически, позитивизъм от времето на романтичния култ към „фактосъбирачеството“. И въпреки това студията е поставена на солидни основи: с широтата на постановките, със здравата си аргументация. Сякаш за пръв път великата творба на Гогол бе поставена на своя исторически фон. Не някакъв спомагателен декор към анализа на характери и сюжет, а реална действителност на украинското запорожие от XVII век, възстановявано по едва запазени шрихи, възсъздавано по забравени документи. Дотогава преобладаваха изследванията от общоочерков и формално-аналитичен тип: „Тарас Булба“ в творческата биография на Гогол, идейно-художествените особености на „Тарас Булба“, език, композиция и т. н. Не се е минало без дисертантската амбиция да се каже „все и вся“ по темата, но Гоголе-

вата творба вече не живее само за себе си, а в един исторически контекст, в едно цяло с други художествени организми. При това в тази насока беше събран неизвестен, неизследван материал с една любовна грижа към гоголевското наследство, с чувство за дълг и отговорност към разпилените нишки на една недобре позната творческа история.

Това бе раждането на творчески предпочитания: началото на индивидуален изследователски метод. Ще минат години, в арсенала на фактите ще прииждат нови постъпления, ще се обогатява апаратурата на литературоведа, погледът ще преброди и други сфери на необятната история на руската литература, но стремежът към документалната истина ще си остане, ще се засили влечението към първоизточниците на художественото слово.

Писателят в движущата се панорама на своята епоха — така може да се нарече предпочитаното амплуа на С. И. Машински. Тук също се цели портретът на писателя, също се поставя задачата за индивидуализация на неговото творчество — в сила са всички изисквания на съвременното литературознание плюс задължението към още по-сolidна достоверност, към още по-голяма точност на изложението. Но портретът не се постига по утъпкания път на критикобиографичния очерк, не чрез повече или по-малко всестранна характеристика на автор и произведения, а чрез естествена им проекция на фона на епохата, чрез установяване видимите и невидимите връзки на твореца с литературните и обществени веения на неговото време, чрез определяне съотношението между гражданска и творческа биография.

Този път е труден и неблагодарен. Единствената награда е пълната документална изчерпателност, но и тя едва ли е достатъчна за къртовското ровене по първоизворите. Литературоведът не е свидетел на далечната епоха. Той няма право да възсъздава по интуиция. Той има под ръка само следите й — разпръснати, разхвърлени като древни руини — фактите — посивели и похабени от времето, сякаш пълно отрицание на артистичното вдъхновение. Това не е авторовата биография, нравствен пример за поколенията, това не е безсмъртна творба с нейната неопръкваша актуалност. На всички етапи от изследването тук преобладава черната работа и само след свършването ѝ идва законната отплата от постигнатото: намерено е необходимото, което трябва да се знае, казано е същественото, което трябва да се каже.

Н. В. Гогол е един от главните обекти в изследователската работа на С. И. Машински. Това беше писателят, едва ли не подопитен образец за социологически и литературоведчески схеми. Върху него няколко десетилетия се упражняваше схемата за прословутото противоречие между мироглед и метод: гениален художник и реакционен мислител.

В най-добрия случай първата ѝ половина се потвърждаваше с конкретен, понякога талантлив, но почти винаги едностранчив анализ на гоголевските произведения от всички периоди на творчеството му. Тогава Гогол до известно време изкачаше от схемата, както злите духове от „Вечери в чифлика край Диканка“, но по същество той си оставаше разположен на художник и мислител, сякаш с пожизнена присъда. За втората част от схемата дори не се искаше анализ: достатъчен беше един тенденциозен преглед на „Преписката с приятелите“ и няколко цитата от Писмото на Белински до Гогол, за да последват изводите с още по-голяма категоричност.

С. И. Машински едва излизаше от схемата, едва се освобождаваше от нейната официална аксиоматичност. В първия му цялостен труд за Гогол¹ прозираше повече позитивен стремеж към конкретна препроверка на фактите, към презразяване на Гоголевата биография, към препрочитане на Николаевата епоха по нови неизвестни документи. Явно, дошло беше времето за преоценка на великия писател. Усетил прокуростта теснота на старите калъпи, С. И. Машински се мъчеше да разшири фактическата база на гоголеведението от съвременен тип с нова документация.

Какво се оказа? — Оказа се, че нещата не са така прости, както се предполагаше по схемата. И творчеството на Гогол съдържащо неизвестни страници, и биографията му — своите немалко загадки. Оказа се, че чистият живот на Гогол не е бил толкова затворен и самотен, оказа се, че и гражданската му участ не е изтъкана само от засилващи се връзки с духовенството, от актове на капитуланство пред реакцията, от прояви на религиозен маразмъ. Всичко това се е раздухвало, разпалвало, уголемявало се е като снежна топка. Същевременно са се премълчавали фактите, свидетелстващи за формирането на един друг Гогол — антикрепостник и патриот, размирник и волнодумец — един Гогол, който от най-ранно юношество е прозрял негодността на помешчическия строй, един Гогол, който и на смъртно легло е живял със светлото бъдеще на Русия. Едно, че всички тези факти са били сравнително малобройни, и второ: явно са се обявявали против утвърдената теза. А как е станало така, че писател с реакционна биография е създал творчество, чието прогресивно значение не се е изгубило и днес — не бе въпрос за обсъждане.

С. И. Машински направи извънредно много за гражданската и идеината реабилитация на Гогол. От монографичните му изследвания ние видяхме не востъпния лик на схимника, с все по-голяма стръв дълбещ в немошната си душа, не ортодоксалния набожник, коленичил пред вярата на светите

старци. Гледаше ни едно жизнерадостно младежко, лукаво лице на вечен присмехулик, готово да се надсмее над всичко гнило, грозно и отвратително в живота. Сякаш Гогол се канеше да подхване веселите игри на своята младост, да се надсмее над „силните на деня“ над „значителните лица“. Такъв Гогол по-лесно бихме приели за автор на „Ревизор“ и „Мъртви души“, за последовател на Пушкин и сподвижник на Белински.

Разбира се, Гогол не е слънчево дете на природата. Болнавите му плещи не издържат трагедията на неговата епоха. Той е гвърде много морално и душевно обременен, за да разтвори широко душата си за доброто на света. Пък и какво добро в Николаевска Русия. Но изцяло мрачен, болнав и недъгав, Гогол, разбира се, не е. Той също е бил съпричастен към прогресивните сили на времето си. И ако искаме да разберем доколко той е прогресивен и реакционен, трябва отново да измним неговия творчески път по забравените кътища на неговата младост, по неясните кривуличения на неговата зряла възраст. Трябва да се проявят белите петна на неговата биография, сякаш изписани със симпатичното мастило на Гоголевите зложелатели. Така както е направил Машински в монографичните си изследвания: „Гоголь и дело о вольнодумстве“ (М., 1953), „Н. В. Гоголь и В. Г. Белинский“ (М., 1952), „Гоголь и революционные демократы“ (М., 1953).

Сред редицата изящни изделия на гоголеведите, превели на езика на критиката сложното и мълчаливо творчество на Гогол, те се отделят с по-суровия си, по-трудоуния си изглед. Не зашеметяват с нови концепции, не блещат с изтънченост на стила, но мястото им в могъщата сграда на гоголеведението не е по-малко и по-незначително. По своето това е строителният материал за гоголеведение от нов тип: външно по-непретенциозно, но по-реалистично, по-делово, по-близо до истинския Гогол и неговата епоха.

В проблема Гогол и Белински съветското литературознание беше склонно да набляга повече на едната страна: знаменитото писмо на Белински по повод „Избраните места от преписката с приятелите“ израз на негодуването на напредничава Русия от „странната книга“ на „смирения съветодател“. И много по-малко внимание се обръщаше на обстоятелството, че „На Белински принадлежи историческата заслуга в откриването на Гогол“, че в Гоголево то художествено творчество „Белински е съзрял могъщо оръжие за борба с крепостническата действителност“, че в неговите литературно-критически възгледи той е виждал „сериозен съюзник в борбата срещу реакционната критика“.¹ И обратно. Явно се подценяваше положителното въздействие на генияния сатирик в утвърждаване на революционно-демократическите въз-

¹ Цитати по С. И. Машински, Н. В. Гоголь и В. Г. Белинский. М., 1953 г.

¹ С. И. Машински, Гоголь, М., 1951.

гледни на Белински, в преодоляване на романтичното му хегелианство. С. И. Машински съумя да разкрие многостранността на тази реципрочна връзка, да вникне в нейната жива диалектика. От този момент нататък двустранното разглеждане на проблемите стана постоянен творчески подход, компонент на изследователския метод. Литературоведът не се успокоява, докато не разкрие научната истина в пълния ѝ обем, докато картината не стане максимално пълна, цялостна.

И така, след сериозно проучване на Гоголевата епоха, на Гоголевата семейна и обществена среда, на политическата атмосфера и духовен живот през николаевско време, след първия успешен пробив в установяване на действителните връзки на Гогол с представителите на прогресивната руска мисъл от XIX в., естествено е да се дойде до „Гогол и революционните демократи“¹ до Гогол и Чернишевски.

В изследванията на С. И. Машински се установява една трайна поредица: Гогол — революционните демократи — Чернишевски. Връзката и приемствеността е установена много по-рано, и то от самите революционни демократи. В Гогол те са намерили естествен съюзник в борбата за социален прогрес, в отстояването на реалистичната естетика. Бесспорно, пропасти делят безпощадния изобличител на крепостническата Русия, не издържал товара на своята мисия, от бойците „без страх и съмнение“, неразколебани и от лични нещастия, и от царска инквизиция, и от реакционен вой на хулителите. Но вътрешното родство между тях е по-важно и изключителна заслуга на С. И. Машински е разкриването му в разнообразието на всички отсенки и аспекти. Неговата книга „Гогол и революционните демократи“ е своеобразен „епилог“ на един огромен раздел от историята на руската литература, по шекспировски сложен и драматичен, необозрим по размери и интензивност. Може би това е първоизворът на новата руска литература, превърнала се в едно от най-големите завоевания на човечеството. Може би това е началото на „руската марксизъм“, преобразил политическата карта на света. Искра ли питане от какво значение е една книга, осветила със съвременен прожектор тази възлова, основополагаща епоха. . . След нея може да се говори за единна, цялостна и устойчива линия на революционен демократизъм в руската литература и обществената мисъл. След нея може да се види оплодяващото ѝ значение за целия литературен процес, за целия комплекс от социални, естетически и морални особености, определили спецификата на руското художествено слово за един период, продължаващ и в наши дни.

¹ С. И. Машинский, Гоголь и революционные демократы. М., 1953.

В подножието е Гогол, великият разобличител на крепостничеството, страстният хуманист, трагичният мечтател на нова Русия. Тя продължава с гневния Висарион, „енергично и гръмко обяснил по думите на Добролюбов великото значение за Русия на нейния национален писател“, предпазил младата ѝ снага от вируса на религиозен маразм. С Херцен тя се утвърждава като истина от първа инстанция за „фасадната империя на Николай I“ в цялата ѝ ужасяваща годота „без маски и украса“. Да отидат по-далеч от Гогол, да съчетаят дълбочината и безпощадността на Гоголевия реализъм с вярата в революционните сили на народните маси, е задачата, поставена от Добролюбов пред „днешните дейци на литературата“². Това е етапът на революционно-демократичното осъзнаване на Гогол, на превъоръжаване с гоголевските естетически принципи на реализма от 60-те и 70-те години. Оттук до „още по-решителното поставяне на въпроса за задачите на новия следгоголевски период в руската литература“³ до Чернишевски има само една крачка и С. И. Машински я проследява във всичките ѝ фази на подготовка и реализация: грижливо, компетентно, диференцирано.

Най-напред той запълва една почти празна страница в историческия архив на руската литература за ролята на Гогол в духовното и политическо развитие на Чернишевски. Изводите, че произведенията на Гогол способствуват „за пробуждане у младия Чернишевски на интерес към социалните въпроси на съвременността и ненавист към феодално-помещическия строй в Русия“⁴, за огромния пietet на Чернишевски към Гогол, станал „художествен и нравствен критерий при оценката на най-различни явления в изкуството и живота“⁴, за пропагандата на Гоголевото творчество, за защитата на личността и делото на Гогол от поплъзновенията на литературната реакция със смелостта и революционната последователност на бореца за гоголевските идеали, са основани на обилни доказателствени, а често и съвсем нов фактически материал.

Но, разбира се, значително по-ценен е приносът на С. И. Машински в изясняване на връхните достижения на революционно-демократичната критика в оценката на Гогол по „Очерците за Гоголевия период в руската литература“ на Чернишевски. Може би подведено по най-общите схващания на революционните демократи за социалното значение на Гоголевото творчество, може би приспано от скромната самопреценка на

¹ С. Машински, Чернишевски, София, 1967, стр. 145.

² Пак там, стр. 146.

³ Пак там, стр. 120.

⁴ Пак там.

Н. Г. Чернишевски по отношение на собствените си заслуги в оценката на Гогол,¹ но литературознанието беше склонно да уравнива и Добролюбов, и Некрасов, и Салтиков-Шчедрин, и Чернишевски в интерпретацията на Гоголевото литературно наследство. А между тях има различия, макар и несъществени, но характерни за различните периоди на революционнотодемократическата мисъл. Гогол не е превзет с един пристъп и естествено може да се говори за степени на политическа зрелост в борбата за истинския, народността, по своему революционния Гогол.

Връхна точка в тази борба е позицията на Чернишевски и С. И. Машински и е направил извънредно много в нейното изясняване. Не се е минало без схеми, без изсилвания, без предпоставеност. В частност съмнение буди тезисното противопоставяне между Салтиков-Шчедрин и Гогол не само по-равнище на идейно съзнание, което също може да се приеме с немалка доза условност поради очевидните конкретно-исторически различия, но и по степен на художествена пълноценност. Вярно е, това са формулировки в унисон с тезисите на Н. Г. Чернишевски, но, Чернишевски далеч не във всичко е прав; от констатацията, че Шчедриновата сатира е по-остра и зла не може да се извлече предимство на Шчедрин пред Гогол. Още по-малко е уместно да се говори за по-голяма обхватност на Шчедриновата сатира,² Нюансите, многоплановостта, художественото разнообразие на Гоголевия сатиричен талант са общопризнати. Изобщо съпоставка от този род между двама колоси на световната сатира не е полезна. По-тривиално, но значително по-вярно е да се каже, че всеки за времето си е бил гениален изобличител, че всеки по своему е насочвал, избличавания образ към общия ред на нещата³, както сам авторът се изразява.³ Всичко това са отгласи от един минал етап на литературознанието.

Не се е минало и без известна идеализация на критическия дар на Чернишевски. Най-обикновени съждения, общи места за революционно-демократическата критика от 60-те, 70-те години се представят за проникателни открития, за дълбоки анализи. Но в едно С. И. Машински е безусловно прав. Чернишевски действително е връхна точка в домарксистическото тълкуване на Гогол, в използването на Гоголевото художествено наследство в революционната борба срещу царизма. Действително неговият тезис, че „доброто е невъзможно без оскъряване на злото“ е

не само отрицание на съществуващото зло, но и призив към активно революционно действие. И съвсем безспорно е заключението на автора, че този тезис означава „признание на необходимостта да бъдат премахнати условията, при които е възможно съществуването на злото, т. е. признаване на обстоятелството, че само революцията може да доведе до тържествуване на доброто на земята.“⁴ Така и крилатите думи на Чернишевски, че „отдавна за света не е имало писател, който да е толкова важен за своя народ, колкото Гогол за Русия“, не са само христоматийен наслон от гимназиални и студентски години. Те венчаят делото на един писател, чието значение надхвърля тесните рамки на чисто художническата мисия и добива измерение на общочовешкия феномен. За пръв път в контекста на С. И. Машински тези думи прозвучаха като дефиниция на писателя граждан от най-високата възможна проба.

Темата Гогол и Чернишевски е само един от няколко раздела на книгата. И ако спирам вниманието си върху него, то е поради разработката в съветското литературознание, може би се намесват и лични предпочитания, но главно е в обстоятелството, че именно тук най-пълно се е извила важна особеност в литературоведския натюрел на С. И. Машински. Бих я нарекъл екстензивен на изследването. Това е умението в частния случай да видиш общата закономерност, от индивидуалния шрих да стигнеш до портрета на писателя, да идеш и по-далеч — до общата панорама на епохата, до главните и идейни двигатели пак чрез частното, индивидуалното, неповторимото. Ето, дори само по един съществен пункт в гражданската и критическа биография на Чернишевски — отношението към Гогол — може да се съзре исполинският ръст на Чернишевски с неукротимата му енергия на революционер, с остротата на неговия класов поглед, с необикновената широта на духовните му интереси, с нежната му и отзивчива душа под бронята на воин. От книгата на Машински ние разбираме защо основоположниците на научния социализъм виждат в Чернишевски „велик учен и критик“, защо по определените на Ленин той е един от предшествениците на марксизма в Русия не като констатация, но в резултат на научен анализ. В него литературоведът е вложил себе си цялостно и безрезервно като актьор в любимия роля.

Методът и натюрелът на Машински обаче предполагат едно непрестанно разширяване на усвоената проблематика, включването ѝ в нови възли, в нови кръгове на съседни — по-близки и по-далечни въпроси. Писателите имат свои идейни сподвижници и свои противници, свои последователи и свои зложелатели и истината не би била пълна без запознаването ни с цялото им обкръжение.

¹ Той разглежда статиите си от «Очерки» като «обобщение и развитие на схващанията, принадлежащи на критиката от гоголевския период на критиката».

² Вж. М а ш и н с к и, Н. Г. Чернишевски, София, 1967, стр. 148.

³ Вж. Г. А. Гуковски, Реализм Гоголя М.—Л., 1959, глава IV, «Ревизор», раздел 4, «Морал «Ревизора».

⁴ С. М а ш и н с к и, Н. Г. Чернишевски, София, 1967, стр. 131.

Това тласка критикът към непрестанно разширение на неговата гоголиада и както често се случва, отделили се от майчина утроба, рожбите поемат свой собствен път, своя собствена съдба. Започва се с интерес към писателя, свързал по някакъв начин пътя си с Гогол, а се завършва с монография за него. Така се стига до „Гоголь и Белинский“, до „Гоголь и революционные демократы“, до „Н. Г. Чернышевский“. Едно непрестанно разклоняващо се дърво, винаги грижливо подкастроено. И естествено този начин на работа няма да се ограничи само с творчеството на писатели, където Гоголевите традиции са най-ярко и напълно изразени, където Гоголевите завети са най-цялостно и последователно осъществени. Неминуемо той ще тласне изследователя и към „втория ешелон“ дейци на художественото слово, които по-своеобразно са пречупвали в себе си гоголевския реализъм, които не са имали толкова ясен и правилен път на гоголевски последователи. Асоциативният апарат отново ще действа, но в обратна посока и с намалени скорости: интерес, загадка, изследване. И ето на прицел попада С. Т. Аксаков¹.

Само изкушеният в литературознанието може да разбере трудностите на един скок от Гогол до Аксаков. Да не говорим за неутихвания път, буренясал от дългогодишната немара на критиката към С. Т. Аксаков, началният импулс към творчеството на „благодарения раскод“ предполага превключване на съвсем други обороти, преминаване в коренно различна област на литературата.

С. Т. Аксаков е антипод на Гогол и по творчески натюрел, и по граждански позиции, и по литературна съдба. Нито гоголевските полети, нито гоголевските падения не е знаела неговата равна и спокойна биография. Както отбелязва С. И. Машински, в него не присъства „живият нерв на съвременността... в неговите произведения няма да видим трагически оголени противоречия между господстващия обществен строй и народния живот, нито душевните мъки на водещия герой на епохата, нито трудните нравствени борби на новото поколение“.²

Може би излишно е да се занимаваме с писател, привидно толкова далечен на болките на деня, толкова „обективистически“ невъзмутим. Че дори и в сравнение със седемдесетте и осемдесетте години на миналия век днешното време се отличава с още по-остър интерес към съвременността, с още по-голямо политизиране на изкуството. Може би прави са няколкото поколения съдници на С. Т. Аксаков, създали легендата за славянофила-бард на „исконно-руския строй“, за писателя „с очи на осигурен помещик от крепостната епоха“, за певца на крепостническата идилгия, за завършения консер-

ватор, борец за старината, за апологета на патриархално-помещическия жизнен строй. Най-сетне самият А. В. Луначарски беше нарекъл произведенията на Аксаков „чисто помещически книги“, а всеки знае на каква немилост обрича тежката дума на всепризнат авторитет.

Читателят разбира колко „непопулярна“, колко ненавременна, колко опасна е защитата на писател, за когото официално са се увърдили такива мнения, колко такт, провицателност и компетентност е необходима на литературоведа да се пребори с тях. И то в името на какво?

Оказва се, има защо. Оказва се, не е без значение за една велика литература да включи в златния си фонд произведения, недостатъчно оценени, недостатъчно обикнати, но непохватими по своята реалистична насоченост, неповторими по своя благороден човешки патос. От богатствата си никоя литература няма право да се отказва. Но има и друго. С. Т. Аксаков е може би най-анатомосаната жертва на догматичната критика, връхлетяла над него със своите априорни социологически постулати. Оборването на критическите предразсъдъци за С. Т. Аксаков, заменянето им с истински марксистически постановки не е само възстановяване на поруганата справедливост, не е само върнат дълг към големия писател. В края на краищата литературната истина си пробива път и без участието на литературоведа. Главното е да се създадат условия, при които пакости от този род биха били невъзможни. Затова са били необходими генералните политически промени след XX конгрес на КПСС, една цялостна културна политика за опазване на естетическите ценности. Но и индивидуалната роля на литературоведа като С. И. Машински и книги като „С. Т. Аксаков“ в процеса на разчистване сметките с догматичната критика е забележим. С тях губи смисъл лепенето на етикети, подпопада се нихилистичното отношение към малки и големи писатели, с господстващата сила се налага конкретно-историческият подход към факти и явления на класическата литература. Нови, неразорани пространства е завоювала марксистическата методология в литературознанието, източила е по-свършени оръжия в оенката на трудно разгадаеми творци, възстановила е законната правоспособност на произведения, годни да служат на прогреса.

И за съветското литературознание, изброяващо толкова много монографически съчинения върху руската класика, издигнало литературната монография до общокултурна ценност, „С. Т. Аксаков“ на Машински е рядка книга. Рядка по своята пълнота и изчерпателност, рядка по своя професионален анализъм, рядка и по вдъхновението, с което е написана. Такова попадане на толкова слятост на писател и интерпретатор се постигат в минути на особен подем, когато литературознанието се превърне в изкуство,

¹ М а ш и н с к и й, С. Т. Аксаков, Жизнь и творчество, М., 1961.

² Пак там, стр. 3.

когато се съюзяват муза и наука, когато някаква уелсовска машина на времето скъси дистанцията на епохите. С „С. Т. Аксаков“ ние нямаме чувството, че се касае за някаква старина, потънала в мрак и забрава. Фактите са така живи, портретите толкова непосредствени, че сякаш и днес великите мъртвци шествуват по познатите улици на Москва и Петербург.

Ние си даваме сметка какво стои зад тази илюзия на пълна близост. Няколко години черна работа по събиране и обработка на материала, по композирането, по стилистическото му шлифоване, ровене в архиви и библиотеки, премерване на постановки и оценки — но нищо от това не е останало в чистия текст. 500 страници за един писател, ошастливяван с броеви редове упреци и клишета и нито дума не си в състояние да зачеркнеш, без да се наруши ансамбълът.

Когато срещнем хубава работа за Пушкин или Толстой, сме склонни да възкликнем: за тях лошо не е позволено да се пише. Изглежда дълбоко в нас е залегнало убеждението за пълната зависимост на критика от обекта на изследването, оформено в крилатия афоризъм на Оскар Уайлд за „свещта, палена от чужд огън“. Съвсем близко до ума е, че колкото чуждият огън е по-силен, толкова и свещта по-лесно ще се пали и по-ярко ще гори. Но ето че и за второрешелонен писател на руската литература е написана хубава книга. Значи критиката е по-самостоятелна дейност, отколкото си мислим. Значи литературведът е творец със своя светлина, със свой огън. Значи не толкова качеството на обекта, колкото вътрешното му родство с интерпретатора и нетолкова величието на писателя, колкото величието на задачата, която си е поставил неговият тълкувател определят значението на литературоведския труд. По отношение на литературоведа ние рядко говорим за вдъхновение. Трудно се откроява то в железните доспехи на критическата проза; още по-малко в тежкокаменните укрепления на литературната наука.

Че не е точно така, може да се разбере по книгите на Гуковски и Ермилов, на Пински и Бахтин, по „С. Т. Аксаков“ на С. И. Машински. Но едва сега разбрах, че вдъхновението е важен компонент на научната работа, импулс към изясняване и оценка на любимия писател, импулс към риск и иници-

тива, готовност за черната работа в науката.

И неслучайно новата книга на С. И. Машински „Наследие и наследници“ започва с обемиста студия за пътищата на съветското литературознание. Без да извисява тон, без да влиза в откритата полемика — обективно и спокойно според неумолимите закони на студийния жанр — той дава израз на своето професионално веруване, на литературоведческите си стремежи. Тук-таме ние можем да ги доловим по едва спазвания такт към вулгарни социолози и естетстващи формалисти в литературознанието; тук-таме — „по случайно“ изтървана фраза: успехът на литературознанието зависи от „мярата на теоретическата дълбочина и самостоятелността, с която решава своите проблеми“ или от „нарасналата способност да се прониква в художествената природа на произведението, от уменията да се разглежда идейното съдържание на изкуството и неговата поетическа форма съвкупно, в органическа връзка“; тук-таме — в разгърнат анализ на слабостите и достиженията на критиката от различни периоди. Но личното мнение не пречи на научната безпристрастност и обективност. По същество това е може би най-сериозният синтетичен опит да се хвърли обзорен поглед върху съветската литературна наука през петдесетте години съветска власт. Миналогодишният юбилей на съветската държава стана повод за оживена равностметка на изминатия от литературознанието път. Появиха се много статии, студии и изказвания, чиято полезност не буди съмнение. По изследването на С. И. Машински ние можем да си дадем точна сметка и за наследството от дореволюционната наука, и за качествения ръст на съветското литературознание по отношение на него, и за успехите му, и за грешките му, и за направеното, и за ненаправеното — една ансамблова картина за този клон на науката, необходима за понататъшния му растеж. Нейната навременност се определя и от рязко повишената роля на идеологическите дисциплини в борбата между двата свята, когато на литературознанието се възлагат още по-големи отговорности, и от ускорието на научно-техническата революция, когато практически не съществува област на науката, незасегната и неоплодотворена от нея.

Лазар Цветков

Поправка. В книжка 2/1968 на списанието е допусната грешка — на стр. 151, ред 46 отгоре, първата колона да се чете: „той полемизира с онези“.

SOMMAIRE

Académicien Pantéléï Zarev — Le monde poétique de Bagriana	3
Ilya Konev — De l'élément national et universellement humain dans la littérature bulgare de la Renaissance	42
Mikhaïl Vassilev — Découvertes et technique littéraire dans la nouvelle contemporaine	61
Lioudmila Grigorova — Vladimir Bachev	74
Anghel Antchev — Singularités artistiques chez Léon Tolstoï de ses dernières années	83
<i>La littérature et l'école</i>	
Alexandre K. Tzvetkov — Du système des travaux écrits de langue et littérature nationale	96
<i>A la veille du congrès international de slavistique</i>	
Géliou Avdjiev — Echos de Septembre 1923 et de la littérature consacrée aux événements de Septembre 1923 dans les pays slaves	113
N. Yakouchine (URSS) — A travers l'histoire des rapports culturels russo-bulgares	134
<i>Souvenirs</i>	
Ghéorghi Tzanev — Cyrille Christov sans retouches	140
<i>Enquête créatrice</i>	
Petko Tikhov — Rencontres et entretiens avec académicien Mikhaïl Arnaudov	150
<i>Communicationns matériaux et documents</i>	
Boniou St. Anghélov — Une copie inédite de la „Prière alphabétique“	164
<i>Revue</i>	
Svetla Ghiourova — Académicien Mikhaïl Arnaudov parle de Cyrille Christov	170
Ghéorghi M. Grigorov — Un livre sur le caractère du Bulgare	173
Lazar Tzvetkov — A la source de l'héritage spirituel	175

Адреси — на редакцията: сп. Литературна мисъл, бул. Витоша 39, София 11., тел. 88-42-89
на администрацията: Издателство на БАН, София 13, кв. Гео Милев, ул. 36, бл. VI
тел. 72-44-11. Абонаменти се внасят във всички пощенски станции или по с/ка №96Т/115 БНБ —
Софийски градски клон

Технически редактор И в. Димитрова

Дадена за набор на 6. VII. 1968 г.
Печатни коли 11,37
Формат 71×100/16 Тираж 3200
Отделна книжка 0,75 лв.

Подписана за печат на 2. IX. 1968 г.
Издателски коли 13,53
Поръчка № 422
Годишен абонамент 4 лв.

Набрана и отпечатана в Печатницата на Издателството на БАН